

Тақырып – 4. Қаржылық есептерді талдау

1. Қаржылық есептілікті талдау: негізгі ережелері мен мәні
2. Ақша қаражатының қозғалысы және қаржылық есеп беру
3. Коэффициенттерді талдау
4. Дюпон формуласы

Мақсаты: корпоративтік қаржылық шешімдер кешенін заманауи талдаудың аналитикалық аппаратын меңгеру (қаржыландыру, инвестициялар және бақылауды сатып алу бойынша стратегиялық операциялар, инвесторларға төлемдер бойынша).

1. Қаржылық есептілікті талдау: негізгі ережелері мен мәні

Қаржылық есеп ақпаратын пайдаланудың әртүрлі тәсілдері және пайдаланушылардың көптеген түрлері бар. Бұл әртүрлілік қаржылық есеп ақпараты шешімдердің көптеген түрлерінде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Ең дұрысы, қаржылық менеджерде компанияның барлық активтерінің нарықтық құны туралы толық ақпарат бар. Бұл сирек болса да болады. Іскерлік шешімдерді бағалаудың бірден-бір мәнді өлшемі - нәтижесінде жасалған экономикалық құндылық. Дегенмен, көптеген жағдайларда бұл мәнді тікелей бағалау мүмкін емес, өйткені іскерлік шешімдердің нақты құндылық нәтижесі әрқашан көрінбейді.

Бухгалтерлік баланстар көбінесе экономикалық шындықтардың көрінісі ғана болып табылады, бірақ олар көбінесе қол жетімді ең жақсы ақпаратты көрсетеді. Жеке компаниялар, коммерциялық емес кәсіпорындар және шағын фирмалар үшін олардың шынайы нарықтық құны туралы ақпарат аз болып келеді. Мұндай жағдайларда бухгалтерлік есеп маңызды болып табылады. Бухгалтерлік (қаржылық) ақпарат пайдаланушыға шешім қабылдауға ыңғайлы нысанда берілуі керек.

Қаржылық есепті талдау келесі негізгі сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік береді:

- Бизнес қаншалықты дамып жатыр?
 - Оның күшті жақтары қандай?
 - Оның қандай кемшіліктері бар?
 - Бұл салада оның орны қандай?
- Оның жағдайы жақсара ма, әлде нашарлай ма?

Толық қаржылық есеп балансты, кірістер мен шығыстар туралы есептерді және ақша қаражаттарының қозғалысын қамтиды. Алғашқы екеуі талдаудың әртүрлі әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылатын қаржылық есептілікті талдау үшін ерекше маңызды: көлденең, тік және арақатынастар.

Қаржылық есеп әр түрлі санаттағы мамандарды әртүрлі тәсілдермен қызықтырады: кредиторлар, инвесторлар және компания басшылығы одан әртүрлі сұрақтарға жауап іздейді.

Несие берушілерді ең алдымен компанияның қарыздық міндеттемелерін төлеу мүмкіндігі қызықтырады. Қысқа мерзімді несие беруші – сатушы немесе жеткізуші – компанияның өз шоттарын төлеуге қабілеттілігін және бизнестің өтімділігінің қандай екенін білуі керек. Ұзақ мерзімді кредиторлар — банктер немесе облигацияларды ұстаушылар — компанияның қарызға алынған несиелер бойынша пайыздарды және негізгі қарызды төлеу қабілетіне қызығушылық танытады.

Инвесторларды кіріс (пайда) мен тәуекелдің (өтімділік, қарыздық міндеттемелер және өндірістік қызмет) ағымдағы және болашақ деңгейлері қызықтырады.

Инвесторлар жалпы қаржылық жағдайды, экономикалық және саяси жағдайларды, операциялық факторларды және компанияның болашақ перспективаларын ескере отырып, компанияның қаржылық есептілігі негізінде акцияларды бағалайды; акциялар бағасының деңгейін нарықтық құнмен салыстыру арқылы анықтау.

Акциялар компанияның қаржылық жағдайын есептеу мүмкін болған жағдайда ғана құнды болады; қаржылық есеп осы болжамға жеткілікті материал береді.

Басшылықты несие берушілер мен инвесторлар көтерген барлық мәселелер қызықтырады, өйткені компания өзіне қажетті капиталды алуды күтсе, екеуі де қанағаттандырылуы керек.

2. Ақша қаражатының қозғалысы және қаржылық есеп беру

Бағалы қағаздарды сату қарызға ақша алуды немесе фирманың үлестік үлесін (яғни акцияларын) сатуды қамтиды. Ақша тауарларды өндіру үшін материалдар мен еңбекке ақы төлеуге және активтерді төлеуге, несие берушілер мен меншік иелеріне төлем жасауға жұмсалады.

Қаражаттарды пайдалану көздері мен бағыттары. Ақша өндіретін компанияның қызметі ақша қаражатының көздері деп аталады.

Қолма-қол ақшаны жұмсаумен байланысты әрекеттер ақша қаражатын пайдалану деп аталады. Фирманың балансындағы өзгерістер фирманың ақшаны қалай өндіретінін және оны белгілі бір уақыт аралығында қалай жұмсайтынын көрсете алады.

1-мысал. Кәсіпорынның балансында жыл ішінде айтарлықтай көп көрсеткіштердің өзгеруін көруге болады. Мәселен, кәсіпорын таза негізгі қорын 149 миллион теңгеге, тауарлы-материалдық қорын 29 миллион теңгеге ұлғайтқан. Бұл ақша қайдан келді? Осы және басқа да осыған ұқсас сұрақтарға жауап беру үшін алдымен ақшаны пайдалануға әкелген және ақша әкелген өзгерістерді (көздерді) анықтау керек.

Компания қолма-қол ақшаны негізгі құралдарды сатып алу немесе шоттарды төлеу үшін пайдаланады. Сонымен, фирманың активтер шотының ұлғаюы оның кейбір активтерді (таза түрде) сатып алғанын білдіреді, яғни. қаражатты пайдаланды. Егер актив шоты азайса, онда (таза негізде) компания кейбір активтерді сатты. Бұл қолма-қол ақшаның таза көзі. Пассив шотының төмендеуі компанияның кейбір таза төлемдерді жүзеге асырғанын және қаражатты пайдаланғанын білдіреді.

Мұндай негіздемемен механикалық болса да қарапайым анықтаманы алуға болады: баланстың (активтердің) сол жағындағы шоттардың көбеюі немесе баланстың оң жағындағы шоттардың (пассивтердің) азаюы - бұл қаражатты пайдалану, ал активтік шоттардың азаюы немесе пассив шоттарының (немесе меншікті капиталдың) ұлғаюы қаражатты пайдалану болып табылады.

Кестеде 1-суретте қорлардың 29 млн.теңгеге өсуі көрсетілген. Бұл қаражатты таза пайдалану, өйткені кәсіпорын қорларды көбейту үшін 29 млн.теңгеге, ал кредиторлық берешек 32 млн теңгеге өсті. Бұл қолма-қол ақшаның көзі, өйткені компания жыл соңына қарай қосымша қарыз алды. Екінші жағынан, төлеуге жататын вексельдер 35 миллион теңгеге қысқарды, сондықтан компания 35 миллион теңге сомасында қысқа мерзімді қарыздың бір бөлігін өтеді - бұл қаражатты пайдалану болып отыр.

1-кесте. Бухгалтерлік баланс 2020 - 2021 жылғы 31 желтоқсандағы млн.тг.

Көрсеткіштер	2020	2021	ауытқу (+/-)
Активтер			
Қолма-қол ақша	84	98	14
Дебиторлық қарыз	165	188	23
Қорлар	393	422	29
Жалпы айналым капиталы	642	708	66
Машиналар мен жабдықтар	2731	3588	215
Жалпы негізгі қорлар	3373	3588	215
Қарыз және меншікті капитал			

Кредиторлық қарыз	312	344	32
Төлеуге жататын вексельдер	231	196	(-35)
Жалпы ағымдағы міндеттемелер	543	540	(3)
Ұзақ мерзімді қарыз	531	457	(-74)
Жай акциялар және қосымша төлемдер	500	550	50
Капиталдандырылған пайда	1799	2041	242
Жалпы меншікті капитал	2299	2591	292
Жалпы қарыз және меншікті капитал	3373	3588	215

Біздің пайымдауларымызға сүйене отырып, біз баланстан алынған дереккөздерді және пайдалануды келесі формада қорытындылай аламыз:

Қаражат көздері,	млн теңге
Кредиторлық берешектің ұлғаюы	32
Меншікті капиталдың ұлғаюы	50
Капиталдандырылған пайданың ұлғаюы	242
<i>Жалпы дереккөздер</i>	<i>324</i>
Қаражатты пайдалану	
Дебиторлық берешектің ұлғаюы	23
Қорлардың көбеюі	29
Төленуге жататын вексельдерді азайту	35
Ұзақ мерзімді қарызды азайту	74
Таза негізгі құралдарды сатып алу	149
<i>Жалпы пайдалану</i>	<i>310</i>
Ақшалай қаражаттың таза өсімі	14

Қолма-қол ақшаның таза өсімі барлық көздерден алынған қаражат пен пайдаланылған қаражат арасындағы айырмашылық болып табылады және 14 млн теңгенің болжамды нәтижесі баланста көрсетілген 14 млн теңгенің өзгеруіне сәйкес келеді.

Бұл есеп бір жыл ішінде болған жайттарды баяндайды, бірақ толық суретті бермейді. Мысалы, капиталдандырылған пайданың ұлғаюы дивидендтерді (қаражаттарды пайдалану) шегерілген таза табысқа (қаражат көзі) тең. Жеке құрамдас бөліктерді көруге болатындай етіп оларды бөлек тізбелеген дұрысырақ болар еді. Сондай-ақ, жалпы немесе жалпы шығындар таза негізгі құралдарды сатып алуға қарағанда қызықтырақ болар еді. Бір жыл ішінде компания арқылы өтетін ақша қаражаттарының қозғалысын одан әрі бақылау үшін пайда туралы есепті қарастырыңыз (2-кесте).

2-кесте. 2021 жылдың қаржылық нәтижелері туралы есеп, млн.тг

№	Есепті кезеңдер	Қолма-қол ақша
1	Сатылым көлемі	2311
2	Сатылған өнімнің өзіндік құны	1344
3	Амортизация	276
4	Пайыздар мен салықтарды төлеуге дейінгі кіріс	691
5	Төленген пайыздар	141
6	Салық салынатын табыс	550
7	Салықтар	187
8	Таза табыс	
9	Капиталдандырылған пайдаға қосымша	242
10	Дивидендтер	121

Баланстағы 242 миллион теңгеге тең капиталдандырылған пайданың өсуі 363 миллион теңге таза пайда мен 121 миллион теңге дивидендтер арасындағы айырма болып табылады. Кәсіпорынның жыл ішіндегі негізгі ақшалай түсімдері негізгі қорларды сатып алу және дивидендтер төлеу есебінен болды. Компания бұл қызмет үшін ең алдымен өзінің операциялық қызметінен түскен ақша ағындары арқылы төледі. Сондай-ақ компания ұзақ мерзімді қарызының бір бөлігін өтеп, айналым қаражатын көбейтті. Ағымдағы міндеттемелерінде аздаған өзгерістер болды және салыстырмалы түрде аз жаңа акциялар сатылды.

2.1 Стандартталған қаржылық есеп беру

Ұқсас компаниялардың есептерін тікелей салыстыру көлемі мен валютасындағы айырмашылықтарға байланысты мүмкін емес. Сондай-ақ, егер оның мөлшері өзгерсе, бір компанияның әртүрлі кезеңдердегі қаржылық есептілігін салыстыру қиын. Қолдануға және салыстыруға ыңғайлы болу үшін қаржылық есеп беру стандартталған. Жалпы пішін есептері Қаржылық есептілікті стандарттауды бастау үшін баланстың әрбір бабы активтердің пайызы ретінде көрсетіледі, ал кірістер туралы есептің баптары сатудың пайызы ретінде көрсетіледі. Мұндай қаржылық есептер жалпы нысандағы есептер деп аталады (3-кесте).

3-кесте. Жалпы форматтағы бухгалтерлік баланс 2020-2021 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша, %

Көрсеткіштер	2020	2021	Ауытқу (+/-)
Активтер			
<i>Айналым капиталы</i>			
Қолма-қол ақша	2,5	2,7	0,2
Дебиторлық қарыз	4,9	5,2	0,3
Түгендеу	11,7	11,8	0,1
Жалпы айналым капиталы	19,1	19,7	0,6
<i>Негізгі қорлар</i>			
Машиналар мен жабдықтар	80,9	80,3	(-0,6)
Жалпы активтер	100,0	100,0	0
Меншік иелерінің қарызы және меншікті капиталы			
<i>Ағымдағы міндеттемелер</i>			
Кредиторлық қарыз	9,2	9,6	0,4
Төлеуге жататын вексельдер	6,8	5,5	(1,1)
Барлығы	16,0	15,1	(-0,9)
<i>Ұзақ мерзімді қарыз</i>	<i>15,7</i>	<i>12,7</i>	<i>(-3,0)</i>
Меншікті капитал			
Жай акциялар және қосымша төлемдер	14,8	15,3	0,5
Капиталдандырылған пайда	53,3	56,9	3,6
<i>Жалпы меншікті капитал</i>	<i>68,1</i>	<i>72,2</i>	<i>4,1</i>
Жалпы қарыз және меншікті капитал	100,0	100,0	0

Бухгалтерлік баланстар. Бухгалтерлік баланстың жалпы формасын құрудың бір жолы - әрбір бапты активтердің жалпы сомасынан пайызбен көрсету. Кейбір қорытындылар дөңгелектеу қателеріне байланысты қосылмайды. Өзгерістердің жалпы саны нөлге тең болуы керек, өйткені бастапқы және соңғы нәтижелер 100% болуы керек.

Мысалы, кәсіпорынның екі балансынан 2021 жылы айналым қаражаты жалпы активтердің 19,7%-ын құрап, 2020 жылғы 19,1%-ға өскенін көруге болады. Қысқа мерзімді міндеттемелер бірдей уақытта жалпы міндеттемелер мен меншікті капиталдың 16,0%-дан 15,1%-ға дейін төмендеді. Жалпы меншікті капитал жалпы міндеттемелердің 68,1%-дан және меншікті капиталдан 72,2-ге дейін өсті.

Ағымдағы активтердің ағымдағы міндеттемелерге қатынасымен өлшенетін компанияның өтімділігі жыл ішінде өсті. Бұл ретте компанияның жалпы активтерге қатысты қарызы төмендеді.

Қаржылық нәтижелер туралы есеп. Пайдалар мен залалдар туралы есепті стандарттаудың ыңғайлы тәсілі әрбір элементті сатудың жалпы көлемінен пайызбен көрсету болып табылады (4-кесте).

4-кесте. 2022 жылғы қаржылық қорытынды есебі, %

№	Есепті кезеңдер	Қолма-қол ақша, %
1	Сатылым көлемі	100,0
2	Сатылған өнімнің өзіндік құны	58,2
3	Амортизация	11,9
4	Пайыздар мен салықтарды төлеуге дейінгі кіріс	29,9
5	Төленген пайыздар	6,1
6	Салық салынатын табыс	23,8
7	Салықтар (34%)	8,1
8	Таза табыс	15,7
9	Капиталдандырылған пайдаға қосымша	10,5
10	Дивидендтер	5,2

Пайда туралы есеп сату сомасының қалай бөлінгенін көрсетеді.

Бұл пайыздар салыстыру үшін өте пайдалы. Мысалы, шығындардың пайызы өте өзекті. Компания үшін әрбір миллион теңгенің 0,582-і сатылған өнімнің құнын төлеуге жұмсалады. Компанияның негізгі бәсекелестері үшін бірдей пайызды есептеу және компанияның шығындарды бақылауда қалай жұмыс істейтінін көру қызықты болар еді.

Мұнда ақша қозғалысы туралы есеп берілмейді. Ағымдағы ақша қаражатының қозғалысы туралы есепте жалпы активтер мен жалпы сатылымдар сияқты айқын бөлгіш жоқ.

Жалпы базистік жылдың қаржылық есебі: трендті талдау. Компанияның бухгалтерлік балансын, мысалы, 10 жыл ішінде пайдалана отырып, компания қызметінің тенденцияларын зерттеуге болады. Компанияның көп немесе аз қарызы бар ма? Ол көп немесе аз сұйықтыққа айналды ма? Бұл жағдайда стандарттаудың пайдалы жолы - негізгі жылды таңдау және әрбір элементті негізгі сомаға қатысты көрсету. Біз мұндай есептерді жалпы базалық жыл есептері ретінде қарастырамыз.

«К» корпорациясы мысалында, қор 393-тен 422-ге дейін өсті. Егер біз негізгі жыл ретінде 2020 жылды таңдасақ, онда біз сол жылдың қорын 1,00 деп есептейміз. Келесі жылы біз базалық жылға қатысты қорларды есептеп, $422/393 = 1,07$ аламыз. Бұл жағдайда тауарлы-материалдық қорлар жылына шамамен 7%-ға өсуде деп айта аламыз. Егер бізде бірнеше жыл болса, біз әрбір сәйкес көрсеткішті жай ғана 393 миллион теңгеге бөлетін едік. Алынған серияларды құру өте оңай, содан кейін екі немесе одан да көп әртүрлі компанияларды салыстыру өте оңай. Кесте 5-суретте бухгалтерлік баланстың (активтердің) сол жағы үшін осы есептеулер жинақталған.

5-кесте. Стандартталған қаржылық есеп берудің (активтер) қысқаша мазмұны

Есеп элементтерінің атауы	Активтері, млн.теңге		Жалпы форматтағы активтер, %		Жалпы базалық жыл активтері, салыстырмалы бірліктер.	Жалпы нысандағы және базистік жылдағы біріктірілген активтер, салыстырмалы бірлік.
	2021	2022	2021	2022		
<i>Айналым капиталы</i>						
Қолма-қол ақша	84	98	2,5	2,7	1,17	1,08
Дебиторлық қарыз	165	188	4,9	5,2	1,14	1,06
Қорлар	393	422	11,7	11,8	1,07	1,01
Жалпы айналым қаражаты	642	708	19,1	19,7	1,10	1,03
Негізгі құралдар:						
Машиналар мен жабдықтар	2731	2880	80,9	80,3	1,05	0,99
Жалпы активтер	3373	3588	100,0	100,0	1,06	1,00

Жалпы нысан көрсеткіштері әрбір элементті жылдағы жалпы активтерге бөлу арқылы есептеледі. Мысалы, 2021 жылы жалпы қаражат көлемі $84/3373 = 2,5\%$ құрайды.

Бірыңғай базалық жылдың көрсеткіштері әрбір 2022 элементін 2021 жылғы сәйкес көрсеткішке бөлу арқылы есептеледі. Жалпы базистік жылдың кассалық көрсеткіші $98/84 = 1,17$, яғни 17% өсім болды. Біріктірілген жалпы өлшем және жалпы базалық жыл өлшемдері әрбір жалпы пішім өлшемін негізгі жылдағы (2021) сәйкес жалпы пішім мәндеріне бөлу арқылы есептеледі.

Демек, қолма-қол ақшаның сомасы $2,7\% / 2,5\% = 1,08$ болар еді, бұл жалпы активтердің пайызында ақшалай қаражаттың 8%-ға өскенін білдіреді. Бір бағандағы сандар қосындысы дөңгелектеу кателеріне байланысты нақты жиынтыққа тең болмауы мүмкін.

Ортақ пішін есебін және жалпы негізгі жылды біріктірілген талдау. Тренд талдауын бұрын талқыланған жалпы есеп талдауымен біріктіруге болады. Себебі, жиынтық активтер өскен сайын басқа коэффициенттер де өсуі керек. Алдымен жалпы есептерді жасаған кезде жалпы өсудің әсері жойылады.

Мысалы, 5-кестедегі компанияның дебиторлық берешегі (дебиторлық берешегі) бойынша олар 2021 жылы 165 млн теңгені немесе жалпы активтердің 4,9%-ын құрады. 2022 жылы олар 188 млн теңгеге дейін өсті, бұл жалпы активтердің 5,2% құрайды. 2022 жылға ақшалай түрде талдау жасағанда, бұл көрсеткіш $188/165 = 1,14$ немесе дебиторлық берешектің 14% артуы болуы керек. Дегенмен, жалпы есепте 2022 жылғы көрсеткіш $5,2\%/4,9\% = 1,06$ болады. Демек, активтердің жалпы көлеміндегі дебиторлық берешек 6%-ға өсті. 14% жалпы өсімнің шамамен 8% ($14\% - 6\%$) жалпы активтердің өсуіне байланысты.

3. Көрсеткіштерді талдау

Әртүрлі көлемдегі компанияларды салыстыру мәселесін болдырмаудың тағы бір жолы қаржылық коэффициенттерді есептеу және салыстыру болып табылады.

Мұндай коэффициенттер қаржылық ақпараттың әртүрлі бөліктері арасындағы байланыстарды салыстыру және зерттеу әдісі болып табылады. Коэффициенттерді пайдалану өлшем мәселесін жояды, өйткені өлшемдер бөлу кезінде жоғалады. Бізде пайыздар, уақыт саны және уақыт аралығы қалды.

Қаржылық коэффициенттерді талқылауда мәселе бар. Қатынас басқа санға бөлінген бір ғана сан болғандықтан және әртүрлі бухгалтерлік коэффициенттердің айтарлықтай саны болғандықтан, қарастырылатын ықтимал коэффициенттерді таңдау мүмкіндігі бар.

Әрбір коэффициент үшін мынаны түсіну керек:

1. Ол қалай есептеледі?
2. Ол нені өлшеуге арналған және ол неге қызықты?
3. Оның өлшем бірлігі қандай?
4. Төмен немесе жоғары балл нені көрсетеді?
5. Мұндай критерийді қалай жақсартуға болады?

Коэффициенттердің келесі топтары бөлінеді:

- Қысқа мерзімді төлем қабілеттілік коэффициенттері немесе өтімділік коэффициенттері.

- Ұзақ мерзімді төлем қабілеттілік коэффициенттері немесе қаржылық левередж коэффициенттері.

- Активтерді басқару коэффициенттері немесе айналымдылық коэффициенттері.

- Табыстылық коэффициенттері.

- Нарықтық құн коэффициенттері.

Компания үшін осы коэффициенттерді есептеу үшін ең соңғы бухгалтерлік баланс 2021 жылғы кірістер туралы есеп пайдаланылады.

1. Қысқа мерзімді төлем қабілеттілігі немесе өтімділік көрсеткіштері

Қысқа мерзімді өтімділік коэффициенттерінің тобы фирманың өтімділігі туралы ақпарат беруге бағытталған, сондықтан бұл коэффициенттер кейде өтімділік коэффициенттері деп аталады. Фирманың шоттарын қысқа мерзімде кешіктірмей төлеу мүмкіндігіне басты назар аударылады. Сондықтан бұл коэффициенттер айналым қаражаттары мен ағымдағы міндеттемелерге қатысты.

Өтімділік коэффициенттері негізінен қысқа мерзімді кредиторларды қызықтырады. Қаржы менеджерлері банктермен және басқа қысқа мерзімді несие берушілермен үнемі жұмыс істейтіндіктен, бұл арақатынастарды түсіну өте маңызды.

Ағымдағы активтер мен ағымдағы міндеттемелердің бір артықшылығы олардың баланстық құны мен нарықтық құны өте ұқсас болуы мүмкін. Екінші жағынан, барлық дерлік ақша элементтері сияқты, ағымдағы активтер мен міндеттемелер де жеткілікті жылдам өзгеруі мүмкін және өзгереді, сондықтан бүгінгі көрсеткіштер болашаққа сенімді бағдар бола алмайды.

Қамту коэффициенті. Ең танымал және кеңінен қолданылатын коэффициенттердің бірі - қамту коэффициенті. Қамту коэффициенті келесідей анықталады: кестеден алыңыз - 3.1.

$$\text{Қамту коэффициенті} = \frac{\text{Айналым активтер}}{\text{ҚММ}}$$

«К» компаниясы үшін 2021 жылы қамту коэффициенті:

$$\text{Қамту коэффициенті} = \frac{708}{540} = 1,31 \text{ рет}$$

Ағымдағы активтер мен қысқа мерзімді міндеттемелер негізінен 12 ай ішінде ақшаға айналдырылатындықтан, жабу коэффициенті қысқа мерзімді өтімділікті өлшейді. Өлшем бірлігі – миллион теңге немесе рет саны. Сонымен, компанияда ағымдағы міндеттемелердің әрбір миллион теңгесіне 1,31 айналым активтері бар немесе ағымдағы міндеттемелер ағымдағы активтерден 1,31 есе аз деп айта аламыз.

Қысқа мерзімді несие берушілер үшін жабу коэффициенті неғұрлым жоғары болса, соғұрлым жақсы. Фирма үшін жоғары жабу коэффициенті өтімділікті білдіреді, бірақ ол сонымен қатар ақша қаражатын және басқа қысқа мерзімді активтерді тиімсіз

пайдалануды көрсетуі мүмкін. Егер жабу коэффициенті 1-ден аз болса, бұл таза айналым капиталының (ағымдағы активтер минус ағымдағы міндеттемелер) теріс екенін білдіреді.

Қамту коэффициентіне транзакциялардың әртүрлі түрлері әсер етеді.

Мысалы, компания ұзақ мерзімді несие алады. Қысқа мерзімді әсер эмиссиядан (міндеттемелерден) қол жетімді ақша қаражатының ұлғаюы және ұзақ мерзімді қарыздың ұлғаюы болады. Ағымдағы міндеттемелер әсер етпейді, сондықтан коэффициент артады.

3.2-мысал.

Фирма өзінің жеткізушілері мен қысқа мерзімді кредиторларының бір бөлігін төлеуі керек делік. Қамту коэффициентімен не болады? Қамту коэффициенті 1-ден жоғары болса, ол одан әрі артады.

Ал егер ол 1-ден аз болса, онда ол одан да кішірейеді. Мұны тексеру үшін кәсіпорынның 4 мың теңге көлемінде айналым қаражаты және ағымдағы міндеттемелері – 2 мың теңге болса, онда жабу коэффициенті 2-ге тең деп алайық.

Ағымдағы міндеттемелерді азайтуға 1 мың теңге жұмсасақ, онда жаңа жабу коэффициенті $(4 - 1)/(2 - 1) = 3$. Егер бізде айналым капиталы 2 мың теңге және ағымдағы міндеттемелеріміз 4 мың теңге болса, онда қамту коэффициенті 1/2-ден 1/3-ке дейін төмендейді.

Егер фирма тауарлық-материалдық қорларды көбейтсе, жабу коэффициенті өзгермейді, өйткені ақшалай қаражат азайған сайын тауарлық-материалдық қорлар көбейеді және айналым қаражатының жалпы сомасы өзгермейді.

Егер компания өз өнімдерінің бір бөлігін сататын болса, қамту коэффициенті әдетте артады, өйткені тауарлық-материалдық қорлар әдетте өзіндік құн бойынша көрсетіледі және сатудан түскен кіріс әдетте сәл жоғары болады (айырмашылық сауда бағасы). Демек, ақша қаражатының немесе дебиторлық берешектің ұлғаюы тауарлық-материалдық құндылықтардың азаюына қарағанда көбірек болады. Айналым қаражатының ұлғаюы қамту коэффициентінің өсуіне әкеледі.

Жылдам өтімділік коэффициенті. Тауарлық-материалдық қорлар көбінесе ең аз өтімді актив болып табылады. Бұл сондай-ақ баланстық құны нарықтық құн өлшемі ретінде ең аз сенімді актив болып табылады, өйткені оның сапасы ескерілмейді. Бұл түгендеудің кейбірі бүлінуі, ескіруі немесе жоғалуы мүмкін.

Үлкен қорлар көбінесе қысқа мерзімді проблемалардың белгісі болып табылады. Фирма сұранысты асыра бағалап, өнімді тым көп сатып алған немесе өндірген болуы мүмкін. Бұл жағдайда компания өзінің өтімді активтерінің көп бөлігін баяу қозғалатын тауарлық-материалдық қорлардағы «қатырып қоюы» мүмкін.

Жылдам өтімділік коэффициенті мына формула бойынша есептеледі:

$$\text{Жылдам өтімділік коэффициенті} = \frac{\text{Айналым капиталы} - \text{Қорлар}}{\text{ҚММ}}$$

2021 жылы «К» компаниясы үшін бұл коэффициент тең: бастап (1. кесте).

$$\text{Жылдам өтімділік коэффициенті} = (708 - 422)/540 = 0,53 \text{ есе.}$$

Жылдам коэффициент жабу коэффициентімен салыстырғанда басқа жағдайды көрсетеді, себебі «К» корпорациясын түгендеу ағымдағы активтердің жартысынан көбін құрайды.

Басқа өтімділік коэффициенттері. Өте қысқа мерзімді несиелер беретін несие берушілер үшін **қолма-қол ақшаның коэффициенті** (немесе қолма-қол ақшаның резервтік коэффициенті) қызығушылық тудыруы мүмкін:

$$\text{Қолма-қол ақшаның коэффициенті} = \frac{\text{Қолма - қол қаражаттар}}{\text{ҚММ}}$$

Мысалдағы компания үшін бұл көрсеткіш 0,18 құрайды.

Таза айналым капиталы (NWS) көбінесе фирманың қысқа мерзімді өтімділік сомасы ретінде қарастырылатындықтан, біз NWS-тің жалпы активтерге қатынасын есептей аламыз:

$$\text{NWS жалпы активтерге қатынасы} = \frac{\text{Таза айналым капиталы}}{\text{Активтер жиынтығы}}$$

Салыстырмалы түрде төмен коэффициент өтімділіктің салыстырмалы түрде төмен деңгейін көрсетуі мүмкін. Бұл жағдайда бұл қатынас мынаған тең:

$$\frac{708 - 540}{3588} * 100\% = 4,7\%$$

Қорытындылай келе, «К»-да ереуіл басталып, ақша ағындары азая бастады деп елестетейік. Компания қанша уақыт жұмыс істей алады? Бір жауапты **қорғалатын кезеңнің көрсеткіші** бойынша беруге болады:

$$\text{Қорғалатын кезеңнің көрсеткіші} = \frac{\text{Айналым капиталы}}{\text{Орташа күнделікті операциялық шығындар}}$$

Бір жылдың жалпы шығыстары (2-кесте), амортизация мен пайыздарды есептемегенде, 1344 құрады. Орташа күндік шығыстар күніне $1344/365 = 3,68$ құрады. Іс жүзінде бұл коэффициенттердің көпшілігі 360 күндік жылды пайдаланып есептеледі. Бұл «банк жылы» деп аталатын 4 тоқсаннан, әрқайсысы 90 күннен тұрады. Ол қалталық калькуляторлар пайда болғанша есептеулерде өте ыңғайлы болды. Біз 365 күнді қолданамыз. Сонда қорғалған кезең $708/3,68 = 192$ күн. Яғни, компания шамамен 6 ай жұмыс істей алады.

2. Ұзақ мерзімді төлем қабілеттілігінің көрсеткіштері. Коэффициенттердің бұл тобы фирманың өз міндеттемелерін орындаудағы ұзақ мерзімді қабілетін немесе жалпы алғанда қаржылық левереджді өлшеуге бағытталған. Бұлар кейде **левередж коэффициенттері (левередж коэффициенттері) немесе жай ғана қаржы тұтқасы** деп аталады. Біз үш жиі қолданылатын көрсеткіштерді және олардың нұсқаларын қарастырамыз.

Жалпы қарыз коэффициенті. Қарыздың жалпы коэффициенті барлық кредиторларға кез келген өтеу мерзімінің барлық қарыздарын ескереді. Оны әртүрлі тәсілдермен анықтауға болады, олардың ең қарапайымы:

$$\text{Жалпы қарыз коэффициенті} = \frac{\text{Активтердің жиынтығы} - \text{МК жиынтығы}}{\text{Активтердің жиынтығы}}$$

Мысалдағы компания үшін ол (1-кесте) 0,28 есеге тең болады.

$$\frac{3588 - 2591}{3588} = 0,28$$

Бұл жағдайда талдаушы К компаниясы 28% қарызды пайдаланып жатыр деп айтуы мүмкін.

Кәсіпорынның әрбір мың теңге активіне 0,28 қарызы бар. Содан кейін біз екі жалпы **қарыз коэффициентін** бойынша, қарыздың меншікті капиталға қатынасы және меншікті капиталдың қатынасы (активтердің меншікті капиталға қатынасы):

$$\text{Қарыздың меншікті капиталға қатынасы} = \frac{\text{Жалпы қарыз қаражаты}}{\text{МК жиынтығы}} = \frac{0,28}{0,72} = 0,39 \text{ есеге}$$

$$\text{Меншікті капитал коэффициенті} = \frac{\text{Активтердің жиынтығы}}{\text{МК жиынтығы}} = \frac{1}{0,72} = 1,39 \text{ есеге}$$

Меншікті капиталдың коэффициенті 1 плюс қарыздың меншікті капиталға қатынасы кездейсоқ емес:

Меншікті капитал коэффициенті = Активтер жиынтығы / МК жиынтығы = $1/0,72 = 1,39 = (\text{Жалпы меншікті капитал} + \text{Жалпы қарыз}) / \text{Жалпы меншікті капитал} = 1 + \text{Қарыздың меншікті капиталға қатынасы} = 1,39 \text{ есеге.}$

Жалпы капиталдандыру. Қаржылық талдаушылар қысқа мерзімді қарызға қарағанда фирманың ұзақ мерзімді қарызына көбірек алаңдайды, өйткені қысқа мерзімді қарыз әрқашан өзгереді. Сондай-ақ, фирманың дебиторлық берешегі қарызға қатысты басшылықтың саясатын емес, қалыптасқан сауда тәжірибесін көрсетеді. Осы себептерге байланысты **ұзақ мерзімді қарыз коэффициенті** келесідей есептеледі: (1-кесте)

$$\text{Ұзақ мерзімді қарыз коэффициенті} = \frac{\text{ҰМҚ}}{\text{ҰМҚ} + \text{МК жиынтығы}} = \frac{457}{457 + 2591} = 0,15 \text{ есеге}$$

$457+2591=3048$ ұзақ мерзімді қарыз бен меншікті капиталдың қосындысы көбінесе фирманың **жалпы капитализациясы** деп аталады және қаржылық менеджерлер жалпы активтерге емес, көбінесе осы санға қарайды.

Пайызды жабу коэффициенті – Ұзақ мерзімді төлем қабілеттілігінің тағы бір көрсеткіші пайыздық жабу коэффициенті (Times Interest Earned, TIE). Біз 2-кестеден пайыздар мен салықтарға дейінгі табысты (EBIT) аламыз

$$\text{Пайызды жабу коэффициенті} = \frac{\text{EBIT}}{\text{Төленген пайыз}} = \frac{691}{141} = 4,9 \text{ есеге}$$

Атауынан көрініп тұрғандай, бұл коэффициент компанияның пайыздық төлемдер бойынша міндеттемелерін қаншалықты жақсы орындайтынын өлшейді. «К» компаниясының сыйақы төлеу бойынша міндеттемелері 4,9 есеге жабылған.

Қолма-қол ақшаны қамтамасыз ету коэффициенті. TIE проблемасы оның EBIT (пайыз бен салықтар алдындағы кіріс) негізінде пайыздарды төлеуге болатын қолма-қол ақшаны нақты өлшейтіндігінде болып отыр. Қолма-қол ақшаны қамтамасыз ету коэффициентін анықтаудың бір жолы келесі формула болып табылады:

$$\text{Ақша айналымының коэффициенті} = \frac{\text{EBIT} + \text{амортизация}}{\text{Төленген пайыз}} = \frac{691 + 276}{141} = \frac{967}{141} = 6,9 \text{ есеге}$$

Ақша айналысының коэффициентін есептеу деректері 3.2-кестеден алынған.

Ол фирманың өз операцияларынан ақша қаражаттарын өндіру мүмкіндігінің негізгі өлшемі болып табылады және қаржылық міндеттемелерді орындау үшін қолда бар ақша қаражаттарының көрсеткіші ретінде пайдаланылады.

3. Активтерді басқару немесе айналымдылық коэффициенті

Енді біз К компаниясының активтерін пайдалану тиімділігіне тоқталамыз. Бұл көрсеткіштер кейде **активтерді пайдалану коэффициенттері немесе айналым коэффициенттері** деп аталады. Олар ақша қаражатын өндіру үшін фирманың өз активтерін қаншалықты тиімді немесе қарқынды пайдаланатынын сипаттауы керек. Біріншіден, айналым қаражаты, тауарлы-материалдық қорлар және дебиторлық берешек бойынша екі маңызды көрсеткішті қарастырайық.

Қорлардың айналымы және қорларды өткізу кезеңі. Мысалдағы кәсіпорын жыл ішінде сатылған өнімнің өзіндік құнына ие болды. Осы мәліметтермен қорлардың айналымын келесідей есептеуге болады: (1. және 2. кестелердің деректері).

Қорлардың айналымы = $\frac{\text{Сатылған өнімнің өзіндік құны}}{\text{Тауар құны} - \text{жыл соңындағы материалдық қорлар}} = \frac{1344}{422} = 3,2$
есеге

Негізінде біз барлық қорларды 3,2 есе саттық немесе аудардық. Осы формуланың алымында сатылған өнімнің өзіндік құнын пайдаланғанымызды ескеріңіз. Кейбір жағдайларда сату құнының орнына сату көлемін пайдалану пайдалырақ болуы мүмкін. Мысалы, егер біз қордағы бір долларға шаққандағы сату көлемін білгіміз келсе, онда біз сату құнын сату көлемімен алмастыра аламыз. Біз қорлардың жетіспеуіне және сатудың тоқтатылуына жеткенше, бұл көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, біз қорларды тиімді басқарамыз. Егер біз қорларды жыл ішінде 3,2 рет айналдырсақ, онда орташа айналым уақытын бірден есептей аламыз. Нәтиже қорлардың **орташа сатылу кезеңі** деп аталады:

$$\text{Өнімді өткізу кезеңі} = \frac{365}{\text{Қорлардың айналымы} - \text{материалдық қорлар}} = \frac{365}{3,2} = 114 \text{ күн.}$$

Бұл тауарлық-материалдық қорлар сатылғанға дейін орташа есеппен 114 күн бос тұрады немесе ағымдағы қорды сатуға шамамен 114 күн қажет болады дегенді білдіреді.

3.3-мысал. Компанияда 60 күндік машиналар қоры бар. 30 күн қалыпты болып саналады». Бұл тәулігіне ағымдағы орташа сатылымдар санында бар қорды жою үшін 60 күн қажет болады немесе 60 күндік сатылым бар дегенді білдіреді.

Егер тауар айналымын есептегенде орташа қорларды қолданатын болсақ, онда тауарлық-материалдық қор айналымы $1344 / [(393+422)/2] = 3,3$ есе болады.

Жоғарыда талқыланған коэффициенттердің көпшілігі орташа мәндерді де пайдалана алады. Бұл біздің мақсатымызға байланысты: егер біз өткенді ойласақ, орташа көрсеткіштерді қолданған дұрыс, ал болашақты ойласақ, қорытынды көрсеткіштерді қолданған дұрыс. Сондай-ақ, орташа салалық көрсеткіштерді есеп беруде түпкілікті сомаларды пайдалану жиі кездеседі, сондықтан салыстырмалы мақсаттар үшін бұл жағдайда түпкілікті сомаларды пайдалану керек.

Дебиторлық берешектің айналымы және өтеу мерзімі. Түгендеу параметрлері тауарларды сату жылдамдығы туралы түсінік береді. Енді сатудан түскен ақшаны алу жылдамдығын бағалайық. Дебиторлық берешектің айналымы мына формула бойынша анықталады (1. және 2. кестелердің мәліметтері).

$$\text{Дебиторлық берешек айналымы} = \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Дебиторлық берешек}} = \frac{2311}{188} = 12,3 \text{ есеге.}$$

Жалпы алғанда, біз өтелмеген дебиторлық берешекті жинап, оларды жыл ішінде 12,3 рет қайта береміз. Бұл жағдайда біз барлық сатылымдар несие арқылы жүзеге асырылады деп болжады. Егер олай болмаса, онда біз осы формулада жалпы сатудың орнына жалпы несиелік сатуды пайдалана аламыз.

Егер біз оны күндерге түрлендірсек, бұл коэффициент мағыналы болады, сондықтан біз **дебиторлық берешек кезеңін** аламыз:

$$\text{Дебиторлық берешекті өтеу мерзімі} = \frac{365 \text{ күн}}{\text{Дебиторлық берешек айналымы}} = \frac{365}{12,3} = 30 \text{ күн.}$$

Сондықтан орташа есеппен 30 күн ішінде несиелік сатудан ақша аламыз. Осы себепті бұл *арақатынас жиі орташа жинау кезеңі* (Average Collection Period, ACP) деп аталады. Сондай-ақ, егер біз соңғы деректерді пайдалансақ, 30 күндік сатылымға өндірілмеген сауда қарызы бар деп айта аламыз.

Кредиторлық берешек айналымы. Мұнда біз дебиторлық берешекті өндіріп алу кезеңінің нұсқаларын ұсынамыз. К компаниясы өз шоттарын төлеуге орта есеппен қанша уақытты алады? Жауап беру үшін сатылған өнімнің өзіндік құнын пайдалана отырып, кредиторлық берешектің айналымдылық коэффициенттерін есептеу керек. Біз К компаниясы барлық тауарларды несиеге сатып алады деп есептейміз.

3.4-мысал. Сатылған өнімнің өзіндік құны 1344 мың теңге, кредиторлық қарыз 344 мың теңге. Демек, тауар айналымы $1344/344 = 3,9$ есе болады. Осылайша кредиторлық берешек шамамен $365/3,9 = 94$ күн сайын ауысады. Орташа алғанда К компаниясы шоттарын төлеуге 94 күн кетеді.

Активтердің айналымдылық коэффициенттері. Айналым капиталының таза айналымы мынаған тең:

$$\text{Айналым капиталының таза айналымы} = \frac{\text{Сату көлемі}}{NWC} = \frac{2311}{708 - 540} = 13,76 \text{ есеге.}$$

NWC – таза айналым капиталы.

Бұл көрсеткіш айналым қаражатының «өнімділігін» көрсетеді.

Негізгі қорлардың айналымы мынаған тең болады:

$$\text{Негізгі құралдардың айналымы} = \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Таза негізгі қорлар}} = \frac{2311}{2880} = 0,80 \text{ есеге.}$$

Бұл коэффициент негізгі қордағы әрбір теңгеден бір жылда 0,80 сатылым алынатынын көрсетеді.

Активтерді басқарудың соңғы коэффициенті *активтердің жалпы айналымы* болып табылады, ол келесідей есептеледі:

$$\text{Барлық активтердің айналымы} = \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Активтер жиынтығы}} = \frac{2311}{3588} = 0,64 \text{ есеге немесе активтердің әрбір теңгесі үшін біз жыл ішінде 0,64 сату жасадық.}$$

3.5-мысал. Бір компания активтердегі әрбір теңге үшін 0,40 теңгеден өнім өндіреді делік. Бұл компания активтерін қаншалықты жиі аударады?

Сонда барлық активтердің айналымы жылына 0,40 есе болады. Барлық активтерді толық айналымға жіберу үшін $1/0,40 = 2,5$ жыл немесе $365/0,4 = 912,5$ күн қажет.

4. Табыстылық көрсеткіштері.

Бұл бөлімде қарастыратын үш коэффициент ең көп белгілі және қолданылатын қаржылық коэффициенттер болып табылады. Олардың барлығы активтерді пайдалану тиімділігін анықтауға және компания қызметін басқаруға бағытталған.

Пайда маржасы.

$$\text{Пайда маржасы немесе сатудан түскен табыс} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Сату көлемі}} = \frac{363 \text{ теңге}}{2311 \text{ теңге}} * 100\% = 15,7\%$$

Бұл бухгалтерлік есепте кәсіпорынның тауарды сатудан түскен әрбір теңгеден 0,16 теңгеге жуық пайда алатынын көрсетеді. Барлық басқа нәрселер тең болса, салыстырмалы түрде жоғары пайда маржасы қажет екені анық. Бұл қатынас шығындардың сатумен қалай салыстырылғанын көрсетеді.

Мысалы, өнімнің бағасын төмендету әдетте сату көлемінің өсуіне әкеледі, бірақ пайда нормасы төмендейді. Жалпы кірістер жоғары немесе төмен болуы мүмкін, сондықтан коэффициенттердің төмендеуі міндетті түрде жаман белгі емес.

Активтердің рентабельділігі (ROA, Return of Assets) – активтердің теңгедегі пайда өлшемі. Оны әртүрлі тәсілдермен анықтауға болады, ең көп таралғаны төменде көрсетілген:

$$ROA = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Активтердің жиынтығы}} = \frac{363 \text{ теңге}}{3588 \text{ теңге}} * 100\% = 10,12\%$$

Меншікті капиталдың кірістілігі (ROE) жыл ішінде акционерлердің қалай марапатталғанын көрсетеді. Акционерлердің сыйақысы біздің мақсатымыз болғандықтан, бухгалтерлік есеп тұрғысынан бұл коэффициент компания қызметінің ең маңызды бағасы болып табылады. ROE әдетте келесідей өлшенеді:

$$ROE = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{МК жиынтығы}} = \frac{363 \text{ теңге}}{2591 \text{ теңге}} * 100\% = 14\%$$

Жарғылық капиталдағы әрбір теңгеден кәсіпорын 14 тиын пайда алады.

Есептелген табыстылық коэффициенттері ROA және ROE коэффициенттері болып табылады, олар сәйкесінше баланс **активтерінің кірістілігі және баланстық меншікті капиталдың кірістілігі** деп аталады.

3.6-мысал. ROA және ROE алдыңғы уақыт кезеңіндегі өнімділікті өлшейтіндіктен, оларды барлық активтер мен меншікті капиталдың орташа мәнін пайдаланып есептеу мағынасы бар, ол үшін алдымен активтер мен меншікті капиталдың орташа мәнін есептеу керек:

Орташа активтер = $(3373 + 3588) / 2 = 3481$ теңге.

Орташа меншікті капитал = $(2299 + 2591) / 2 = 2445$ теңге.

Осы орташа мәндерді пайдалана отырып, біз ROA және ROE есептей аламыз:

$$ROA = \frac{363 \text{ теңге}}{3481 \text{ теңге}} * 100\% = 10,43\%; \quad ROE = \frac{363 \text{ теңге}}{2445 \text{ теңге}} * 100\% = 14,85\%$$

Біздің нәтижелер алдыңғыларға қарағанда біршама жоғары, өйткені жыл ішінде активтер өсті, ал орташа мән жыл соңындағы көрсеткіштен төмен болды.

5. Нарықтық құн коэффициенттері

Бұл коэффициенттерді тек акцияларды ашық сауда арқылы сататын ашық компаниялар үшін есептеуге болады. Компанияның айналымдағы 33 миллион акциясы бар және жыл соңында олар бір акцияны 88 теңгеден сатты деп болжаймыз. Егер компанияның таза пайдасы 363 миллион теңге болғанын еске алсақ, **акцияға шаққандағы пайда (EPS)** мынаған тең:

$$EPS = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Шығарылған акциялар}} = \frac{363 \text{ млн тг}}{33 \text{ млн теңге}} = 11.$$

Бағаның бір акцияға шаққандағы пайдаға қатынасы. Нарықтық құн коэффициенттерінің біріншісі, бағаның акцияға шаққандағы пайдаға (P/EPS) қатынасы келесідей анықталады:

$$P/EPS = \frac{\text{Бір акцияның бағасы}}{\text{Акцияға шаққандағы пайда}} = \frac{88 \text{ тг}}{11 \text{ теңге}} = 8 \text{ есе.}$$

P - акция бағасы.

Компанияның акциялары 8 есе пайдаға сатылады немесе акциялардың P/EPS 8-ге еселігі бар.

P/EPS коэффициенті инвесторлардың ағымдағы кіріс үшін қанша төлеуге дайын екенін өлшейтіндіктен, жоғары P/E мәндері фирманың болашақ өсуінің жақсы перспективаларын көрсетеді. Егер компанияның пайдасы жоқ немесе мүлдем дерлік болмаса, онда оның P/E өте жоғары болады, сондықтан бұл арақатынасты түсіндіру кезінде көбірек назар аудару ұсынылады.

Жиі айтылатын екінші коэффициент – *акциялардың нарықтық құнына қатынасы*:

$$\text{Нарықтың баланстық құнға қатынасы} = \frac{\text{Акцияның нарықтық құны}}{\text{Акцияның баланстық құны}} = \frac{88}{2591 / 33} = \frac{88}{78,5} = 1,12$$

мұндағы 2591 - К компаниясының барлық акцияларының жалпы баланстық құны.

Баланстық құн жай ғана бағалау, баланстық көрсеткіш болғандықтан, ол тарихи құнды көрсетеді. Жалпы айтқанда, нарықтың кітапқа қатынасы фирманың инвестицияларының нарықтық құнын олардың құнымен салыстырады. 1-ден төмен мән, жалпы алғанда, фирма өз акционерлері үшін қосымша құн жасай алмағанын білдіруі мүмкін.

Негізгі қаржылық коэффициенттерді топтастырайық.

I. Қысқа мерзімді төлем қабілеттілігі немесе өтімділік коэффициенттері

$$\text{Қамту коэффициенті} = \frac{\text{Айналым активтер}}{\text{ҚММ}}$$

$$\text{Жылдам өтімділік коэффициенті} = \frac{\text{Айналым капиталы} - \text{Қорлар}}{\text{ҚММ}}$$

$$\text{Қолма-қол ақшаның коэффициенті} = \frac{\text{Қолма - қол қаражаттар}}{\text{ҚММ}}$$

$$\text{NWS жалпы активтерге қатынасы} = \frac{\text{Таза айналым капиталы}}{\text{Активтер жиынтығы}}$$

$$\text{Қорғалатын кезеңнің көрсеткіші} = \frac{\text{Айналым капиталы}}{\text{Орташа күнделікті операциялық шығындар}}$$

II. Ұзақ мерзімді төлем қабілеттілігі немесе қаржылық левередж коэффициенттері

$$\text{Жалпы қарыз коэффициенті} = \frac{\text{Активтердің жиынтығы} - \text{МК жиынтығы}}{\text{Активтердің жиынтығы}}$$

$$\text{Қарыздың меншікті капиталға қатынасы} = \frac{\text{Жалпы қарыз қаражаты}}{\text{МК жиынтығы}}$$

$$\text{Меншікті капитал коэффициенті} = \frac{\text{Активтердің жиынтығы}}{\text{МК жиынтығы}}$$

$$\text{Ұзақ мерзімді қарыз коэффициенті} = \frac{\text{ҰМҚ}}{\text{ҰМҚ} + \text{МК жиынтығы}}$$

$$\text{Пайызды жабу коэффициенті} = \frac{\text{EBIT}}{\text{Төленген пайыз}}$$

$$\text{Ақша айналымының коэффициенті} = \frac{\text{EBIT} + \text{амортизация}}{\text{Төленген пайыз}}$$

III. Активтерді пайдалану немесе айналымдылық коэффициенттері

$$\text{Қорлардың айналымы} = \frac{\text{Сатылған өнімнің өзіндік құны}}{\text{Тауар құны} - \text{жыл соңындағы материалдық қорлар}}$$

$$\text{Өнімді өткізу кезеңі} = \frac{365}{\text{Қорлардың айналымы} - \text{материалдық қорлар}}$$

$$\text{Дебиторлық берешек айналымы} = \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Дебиторлық берешек}}$$

$$\text{Дебиторлық берешекті өтеу мерзімі} = \frac{365 \text{ күн}}{\text{Дебиторлық берешек айналымы}}$$

$$\text{NWC айналымы} = \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Таза негізгі қорлар}}$$

IV. Табыстылық көрсеткіштері

$$\text{Пайда маржасы немесе сатудан түскен табыс} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Сату көлемі}}$$

$$\text{Активтердің кірістілігі ROA} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Активтердің жиынтығы}}$$

$$\text{ROE} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Сату көлемі}} * \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Активтер}} * \frac{\text{Активтер}}{\text{МК}}$$

V. Нарықтық құнның коэффициенттері

$$\text{P/EPS} = \frac{\text{Бір акцияның бағасы}}{\text{Акцияға шаққандағы пайда}}$$

$$\text{Нарықтың баланстық құнға қатынасы} = \frac{\text{Акцияның нарықтық құны}}{\text{Акцияның баланстық құны}}$$

4. Дюпон формуласы

ROA және ROE коэффициенттері арасындағы айырмашылық қарызды немесе левереджді қаржыландыруды пайдалануды көрсетеді. ROE-ны құрамдас бөліктерге бөлу арқылы осы коэффициенттер арасындағы байланысты көрсетейік. Сонымен:

$$\text{Меншікті капиталдың табыстылығы} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{МК жиынтығы}}$$

Бұл қатынасты Активтерге/Активтерге көбейтсек, теңдеу өзгермейді:

$$\text{Меншікті капиталдың табыстылығы} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{МК жиынтығы}} * \frac{\text{Активтер}}{\text{Активтер}} * \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Активтер}} * \frac{\text{Активтер}}{\text{МК жиынтығы}}$$

Бұдан шығатыны:

$\text{ROE} = \text{ROA} * \text{меншікті капиталының коэффициенті} = \text{ROA} * (1 + \text{қарыздың меншікті капиталға қатынасы})$.

«К» компаниясына оралайық, оның қарыздың меншікті капиталға қатынасы 0,39 және ROA 10,12% құрады. Біздің есептеулерімізден ROE келесідей есептеледі:

$$\text{ROE} = 10,12\% \cdot 1,39 = 14\% .$$

Біз ROE-ны құрамдас бөліктерге бөлуді жалғастыра аламыз, алым мен бөлгішті жалпы сату көлеміне көбейтіп, біз мынаны аламыз:

$$\text{ROE} = \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Сату көлемі}} * \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Активтер}} * \frac{\text{Активтер}}{\text{МК жиынтығы}}$$

Егер факторларды басқаша қайта орналастырсақ, мынаны аламыз:

$$ROE = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Сату көлемі}} * \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Активтер}} * \frac{\text{Активтер}}{\text{МК жиынтығы}} = \text{Пайда маржасы} * \text{Активтердің айналымы} * \text{Меншікті капитал коэффициенті}$$

Біз ROA-ны екі құрамдас бөлікке бөлдік - пайда маржасы және актив айналымы. Соңғы өрнек DuPont корпорациясының атымен Дюпон теңдеуі деп аталады, ол оны қолдануды танымал етті.

Дюпон теңдеуі операциялық тиімділік, активтердің тиімділігі және қаржылық левередж бойынша меншікті капитал кірістілігінің танымал көрінісі болып табылады.

Сіз бұл өрнекті "К" компаниясы үшін тексере аласыз. Сонымен қатар, табыс маржасы 15,7%, актив айналымы 0,64 болғанын атап өтеміз.

Содан кейін:

$$ROE = \text{Пайда маржасы} * \text{Активтердің айналымы} * \text{Меншікті капитал коэффициенті} = 15,7\% * 0,64 * 1,39 = 14\%.$$

Бұл дәл біз бұрын алған ROE мәні.

Дюпон теңдеуі меншікті капиталдың кірістілігі үш көрсеткішке байланысты екенін айтады:

1. Операциялық тиімділік (пайда маржасымен өлшенеді).
2. Активтерді пайдалану тиімділігі (актив айналымымен өлшенеді).
3. Қаржылық левередж немесе тартылған қаражаттардың капиталдағы үлесі (меншікті капитал коэффициентімен өлшенеді).

Нашар операциялық тиімділік және/немесе активтерді пайдалану активтердің кірістілігінің төмендеуіне әкеледі, бұл меншікті капиталдың кірістілігінің төмендеуіне әкеледі.

Дюпон теңдеуі сонымен қатар фирманың меншікті капиталындағы қарыз сомасын ұлғайту арқылы меншікті капиталдың табыстылығын арттыруға болатынын көрсетеді.

Алайда, бұл активтердің кірістілігі қарыз бойынша пайыздық мөлшерлемеден асып кеткен жағдайда ғана мүмкін болады екен. Ең бастысы, қарыздық қаржыландыруды пайдалану басқа да бірқатар көрсеткіштерге әсер етеді.

Осы бөлімде қарастырылатын меншікті капиталдың ыдырауының кірістілігі қаржылық есептілікті талдауға жүйелі түрде келудің ыңғайлы тәсілі болып табылады. Егер ROE мәні қанағаттанарлықсыз болса, онда Дюпон теңдеуі себепті қайдан іздеу керектігін көрсетеді.

Активтердің рентабельділігін активтердің айналымдылық коэффициенті арқылы да қарастыруға болады.

$$ROA = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Активтер}} * \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Сату көлемі}} * \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Сату көлемі}} * \frac{\text{Сату көлемі}}{\text{Активтер}} = \text{Пайда маржасы (сатудан түскен табыс)} * \text{Активтердің айналымы}$$

Сату көлемін ұлғайту және өнімнің бағасын төмендету арқылы активтерді қайтару бойынша жақсы нәтиже алуға болады.

5. Қаржылық есептердегі ақпаратты пайдалану

Қаржылық есептілікті талдау бір компанияның коэффициенттерін кейбір орташа немесе типтік коэффициенттермен салыстырудан тұрады. Көптеген нормалардан ерекшеленетін көрсеткіштер қосымша зерттеуге жатады.

Қаржылық есеп беру ақпараты фирма ішінде көп қолданылады. Ең маңыздыларының бірі – өнімділікті бағалау. Мысалы, менеджерлер көбінесе пайда маржасы және меншікті капиталдың кірістілігі сияқты бухгалтерлік бағалау өлшемдері негізінде бағаланады және төленеді. Бұған қоса, бірнеше филиалдары бар компаниялар қаржылық есеп беру ақпаратын пайдалана отырып, сол филиалдардың жұмысын жиі салыстырады.

Тағы бір маңызды ішкі қолдану - болашақ іс-шараларды жоспарлау. Кейінірек көретініміздей, қаржылық есеп берудегі тарихи ақпарат келешекке арналған жоспарларды әзірлеуде және осындай жоспарларда жасалған жорамалдардың шынайылығын тексеруде өте пайдалы. Қаржылық есептер фирмадан тыс адамдарға, соның ішінде қысқа және ұзақ мерзімді кредиторлар мен әлеуетті инвесторларға пайдалы ақпарат береді. Мысалы, жаңа клиентке несие беру туралы шешім қабылдағанда мұндай ақпарат өте пайдалы болар еді.

Бұл ақпарат жеткізушілерді бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін және жеткізушілер бізге несие беру туралы шешім қабылдағанда біздің есептерді пайдалана алады. Ірі клиенттер бұл ақпаратты ұзақ мерзімді ынтымақтастықты бағалау кезінде пайдаланады. Несиелік рейтинг агенттіктері фирманың жалпы несие қабілеттілігін бағалау үшін қаржылық есептерге сүйенеді. Барлық осы жеке тұлғалар үшін қаржылық есеп беру компанияның қаржылық жағдайы туралы ақпараттың негізгі көзі болып табылады.

Бақылау деректерін таңдау. Егер қаржылық есеп негізінде компанияның филиалын бағалау қажет болса, бірден негізгі сұрақ туындайды: бақылау деректері ретінде қандай деректерді немесе салыстыру үшін стандартты қабылдау керек.

1. Тарихи тенденцияларды талдау. Біз қабылдай алатын тәсілдердің бірі – тарих. Фирманың ең соңғы қаржылық есебіндегі қамту коэффициенті 2,4 деп таптық делік. 10 жыл бұрынғы есепті қарасақ, қамту коэффициенті жылдар ішінде біркелкі дерлік төмендеді. Осының негізінде фирманың өтімділігінің таусылуы туралы ойлауға болады.

Әрине, компанияның айналым қаражатын тиімді пайдалануы немесе оның қызметі немесе іскерлік тәжірибесі өзгергені белгілі болуы мүмкін. Егер біз бұл тенденцияны қарастыратын болсақ, бұл мүмкін түсініктемелер болуы мүмкін. Бұл ерекшелік арқылы басқару дегенді білдіретініміздің мысалы - уақыттың төмендеуі тенденциясы жаман нәрсе болмауы мүмкін, бірақ оны зерттеуді қажет етеді.

2. Ұқсас компаниялар тобын талдау. Эталондарды таңдаудың екінші әдісі – бір нарықты алып жатқан, ұқсас активтерге ие және ұқсас қызметпен айналысатын ұқсас компанияларды анықтау. Басқаша айтқанда, құрамы жағынан біртекті топты анықтауымыз керек. Бұл анық мәселе, өйткені бірде-бір екі компания мүлдем бірдей емес. Екінші жағынан, салыстыру үшін негіз ретінде пайдалану үшін компанияны таңдау субъективті болып табылады. Коэффициенттерді салыстырмалы талдау және стандартпен салыстыру қажет.

Коэффициенттерді салыстыру компанияның қаржылық коэффициенттерін сол салада жұмыс істейтін басқа фирмалардың көрсеткіштерімен немесе дәлірек айтқанда, саланың орташа көрсеткіштерімен салыстыруды қамтиды. Дегенмен, көптеген фирмалардағыдай, компания менеджерлері бір қадам алға жылжиды - олар сонымен қатар өздерінің компанияларының көрсеткіштерін тек аз ғана жетекші компаниялардың көрсеткіштерімен салыстырады. Бұл технология бенчмаркинг деп аталады, ал салыстыру үшін қолданылатын компаниялар эталондар деп аталады. Бұл процедура менеджерлерге компанияның бәсекелестерге қатысты орнын көруге мүмкіндік береді.

Көптеген компаниялар өздерінің бизнесінің белгілі бір салаларын ең табысты компаниялармен салыстырады, олардың бір салада бар-жоғына назар аудармайды.

Бақылау сұрақтары:

- өтімділік коэффициенттері;

- активтерді басқару коэффициенттері;
- қаржылық левередж;
- табыстылық коэффициенттері;
- нарықтық құн коэффициенттері

Әдебиеттер:

1. Э.Э.Михель, Р.А.Әмірханов, Г.А.Жолмырзаева. Корпоративті қаржы. Оқулық. Алматы. 2015
2. К.К.Жүйріков. Корпоративные финансы. Учебник. Алматы. 2016.
3. Уакпаева М.М. Корпоративтік қаржы. 6В04144-Қаржы мамандығы бойынша оқу құралы/ Қостанай, 2017. – 149 б.
4. А.С.Кокин, Н.И.Яшина и т.д. Корпоративные финансы. Учебное пособие./ Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2019. – 800с.